

Magdalena Dąbrowska

Instytut Filologii Rosyjskiej, Uniwersytet Warszawski, Polska

m.dabrowska@uw.edu.pl • <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

Przekłady esejów Ignacego Krasickiego *O piśmie* oraz *Listy* w czasopiśmie „Украинский вестник” („Ukrainskij Wiestnik”) – komentarz prasohistoryczny i historycznoliteracki

Translations of Ignacy Krasicki's essays *O piśmie* (*On Writing*) and *Listy* (*Letters*) in the journal „Украинский вестник” („Ukrainskiy Vestnik”) – press-historical and historico-literary commentary

Übersetzungen der Essays *O piśmie* (*Über das Schreiben*) und *Listy* (*Briefe*) von Ignacy Krasicki in der Zeitschrift „Украинский вестник” („Ukrainskiy Westnik”) – historischer und literaturhistorischer Kommentar

Słowa kluczowe: przekład, język rosyjski, Ignacy Krasicki, *Uwagi*, odwołania lekturowe

Keywords: translation, Russian language, Ignacy Krasicki, *Uwagi* (*Notes*), reading references

Schlüsselworte: Ignacy Krasicki, Übersetzung, russische Sprache, *Uwagi* (*Anmerkungen*), Literaturverweise

STRESZCZENIE

Artykuł zawiera omówienie z perspektywy prasohistorycznej i historycznoliterackiej przekładów na język rosyjski esejów Ignacego Krasickiego *O piśmie* i *Listy* (z cyklu *Uwagi*), opublikowanych w charkowskim czasopiśmie „Украинский вестник” („Ukrainskij Wiestnik”) w 1819 roku. O zainteresowaniu nimi ze strony tłumacza, którym był lektor w Katedrze Języka Polskiego na Uniwersytecie Charkowskim Piotr Hułak-Artemowski, zdecydowała poruszona w nich tematyka literacka (etapy i zasady tworzenia dzieła, dzieje i rola epistolografii). Za główne wyzwanie dla tłumacza zostały uznane tytuły esejów (tłumacz zmienił je na *Coś niecoś dla pisarzy* i *O listach*)

oraz cytaty łacińskie z *Listu do Pizonów* Horacego i *Saturnaliów* Makrobiusza wraz z towarzyszącym im komentarzem Krasickiego (w eseju *O piśmie*) i nagromadzenie nazwisk autorów listów od starożytności do oświecenia (w *Listach*). Artykuł zawiera próbę określenia miejsca przekładów esejów Krasickiego w strukturze czasopisma oraz w korpusie zamieszczonych w nim poloniców.

ABSTRACT

This article discusses from a press-historical and historico-literary perspective the translations into Russian of Ignacy Krasicki's essays *O piśmie* (*On Writing*) and *Listy* (*Letters*; from the series *Uwagi* [*Notes*]), published in the Kharkiv journal „Украинский вестник” („Ukrainskiy Vestnik”) in 1819. The interest in them on the part of the translator, who was a lecturer at the Department of the Polish Language at Kharkiv University, Peter Hulak-Artemovsky, was determined by the literary themes raised in them (stages and principles of the creation of a work, the history and role of epistolography). The titles of the essays were considered to be the main challenge for the translator (the translator changed them to *Coś niecoś dla pisarzy* [*This and That for Writers*] and *O listach* [*On Letters*]), as well as the Latin quotations from Horace's *Letter to the Pisons* and Macrobius' *Saturnalia* with the accompanying commentary by Krasicki (in the essay *On Writing*) and the accumulation of names of epistolographers from antiquity to the Enlightenment (in *Letters*). The article attempts to determine the place of Krasicki's translations of essays in the structure of the journal and in the corpus of Polonica included in it.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel bietet eine Analyse der Übersetzungen der Essays von Ignacy Krasicki – *O piśmie* (*Über das Schreiben*) und *Listy* (*Briefe*) aus der Reihe *Uwagi* (*Anmerkungen*) – ins Russische, die 1819 in der Charkauer Zeitschrift „Украинский вестник” („Ukrainskiy Wiestnik”) veröffentlicht wurden, aus pressehistorischer und literaturhistorischer Perspektive. Das Interesse des Übersetzers, des Lektors am Lehrstuhl für Polnische Sprache an der Universität Charkiw, Piotr Hulak-Artemowski, erklärt sich aus den darin behandelten literarischen Themen (Phasen und Prinzipien der Werkentstehung, Geschichte und Rolle der Epistolographie). Zu den größten Herausforderungen für den Übersetzer zählten die Titel der Essays (die er in *Ein wenig für Schriftsteller* und *Über Briefe* änderte), die lateinischen Zitate aus Horaz' *Brief an die Pisonen* und Makrobius' *Saturnalien* mit Krasickis begleitendem Kommentar sowie die Vielzahl an Namen von Briefautoren von der Antike bis zur Aufklärung.

Przekłady czterech esejów Ignacego Krasickiego na język rosyjski ukazały się w moskiewskim czasopiśmie „Вестник Европы” („Wiestnik Jewropy”) w 1807 roku. Dwa z nich – *Romanse* oraz *O stanie rycerskim* – przetłumaczył Michaił Kaczenowski¹, krytyk literacki, tłumacz, dziennikarz, redaktor (lub współredaktor) tego periodyku w różnych latach (w tym w roku 1807). Tłumacz dwóch pozostałych – *O drogach dawnych* i *Sekretu* – wciąż pozostaje niezidentyfikowany².

¹ [И.] Красицкий, *О романах. (Из соч. Красицкого)*, [пер. М. Каченовский], „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 15, с. 180–187; Idem, *Нечто для военных. (Из соч. Красицкого)*, [пер. М. Каченовский], „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 15, с. 188–194. O pierwszym zob.: M. Dąbrowska, *Esej Ignacego Krasickiego „Romanse” w przekładzie rosyjskim (ze studiów nad polonicami w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy”)*, w: *Polska z daleka i bliska. Kulturowe konteksty badań nad językiem i literaturą*, red. A. Seniów i A. Szlachta, Szczecin 2023, s. 9–20.

² Idem, *О древних дорогах. (Из соч. Красицкого)*, „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 14, с. 100–105; idem, *О хранении тайны. (Из соч. Красицкого)*, „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 14, с. 105–111.

Przekłady na język rosyjski trzech innych esejów Krasickiego – *Krytyki*³ oraz wybranych na przedmiot rozpatrzenia w niniejszym artykule *O piśmie* i *Listów*⁴ – zostały opublikowane przez Piotra (Petra) Hułaka-Artemowskiego (1790–1865) w wydawanym w Charkowie czasopiśmie „Украинский вестник” („Ukrainskij Wiestnik”) w 1819 roku. O założeniu tego periodyku polscy czytelnicy mogli dowiedzieć się z działu bibliograficznego „Dziennika Wileńskiego” z 1818 roku⁵. Poza pierwszym przekłady ukazały się bez nazwiska autora i pod bardziej (drugi) lub mniej (trzeci) zmienionymi tytułami. Imię i nazwisko tłumacza (w skróconej postaci „P. Ar-skij H.”) wraz ze wskazaniem na język oryginału („z polsk.[iego]”) widnieją pod tekstem drugiego esaju. Miejszem zamieszczenia wszystkich stał się pierwszy dział czasopisma „Nauki i sztuki”. Tekst główny tego działu w księdze dziewiątej z 1819 roku nie pozostawiał wątpliwości, że *O piśmie* i *Listy* są oddzielnymi utworami (dwoma środkowymi z czterech opublikowanych w nim), jednak w spisie treści tej książki zostały potraktowane one jako jedna całość i umieszczone pod tytułem pierwszego z nich (zgodnie ze spisem treści liczba pozycji składających się na ten dział wynosiła więc nie cztery, lecz trzy: dwa pozostałe nosiły tytuły *O hieroglifach* i *Podróż Mądrości*⁶). Błędne przekonanie, że oba eseje tworzą całość, dodatkowo mogło ugruntować w czytelnikach wspomniane umieszczenie nazwiska tłumacza oraz oznaczenia języka oryginału pod tekstem wyłącznie drugiego z nich.

Każdy z wypełniających ten dział utworów, spośród których eseje Krasickiego zajmowały pozycję środkową, stanowiły całości zamknięte pod względem treściowym i kompozycyjnym, ale niewykluczone, że przez redaktora periodyku były traktowane jako wzajemne kontynuacje. Jeśli bowiem dwa środkowe ogniwa tego łańcucha traktowały o zaawansowanych formach komunikacji między ludźmi (literatura i epistolografia), to szkic poprzedzający je rzucał światło na najstarszą – obrazkową, kojarzoną z cywilizacją egipską – formę utrwalenia myśli, a ostatni, powstały z inspiracji Platona, zawierał odpowiedź na pytanie o podstawę ludzkiej aktywności.

Przekłady esejów polskiego pisarza reprezentują obszerny korpus *poloniców* w spuściźnie Hułaka-Artemowskiego z okresu kierowania przez niego Katedrą Języka Polskiego na Cesarskim Uniwersytecie Charkowskim⁷ i współpracy z czasopismem

³ Idem, *Критика* (из соч. Красицкого), пер. П. Артемовский-Г...к [Гулак], „Украинский вестник” 1819, ч. 15, кн. 7, июль, с. 18–30. Zob. o tym: M. Dąbrowska, *O esaju Ignacego Krasickiego „Krytyka” i jego przekładzie w czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik”*, „Волинська філологічна: текст і контекст” 2023, № 35, с. 48–64.

⁴ [И. Красицкий], *Нечто для сочинителей*, пер. П. Ар-ский-Г. [Артемовский-Гулак], „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь, с. 261–272; [И. Красицкий], *О письмах*, пер. П. Ар-ский-Г. [Артемовский-Гулак], „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь, с. 272–282.

⁵ [В.а.], *Дzieła rosyjskie*, „Dziennik Wileński” 1818, t. I, nr 3, marzec, s. 320.

⁶ [Б.п.], *О гзероглифах*, пер. с франц. Н. Левицкий, „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь, с. 253–261; Д.Ю., *Путешествие Мудрости. (Подражание Платону)*, „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь, с. 282–288.

⁷ Uniwersytet Charkowski powstał w 1804 roku. Kuratorem był wtedy Seweryn Potocki. Obecnie uczelnia nosi imię swojego założyciela, Wasilija Karazina. Katedra Języka Polskiego została powołana na mocy rozporządzenia Ministerstwa Oświaty O wprowadzeniu na Uniwersytecie Charkowskim nauczania języka polskiego i literatury z 25 lipca 1818 roku.

„Украинский вестник”, stanowiącym w znacznym stopniu kronikę działalności naukowej i edukacyjnej tej uczelni⁸.

Opublikowanie obu esejów bez nazwiska autora oraz nieuwzględnienie jednego z nich w spisie treści mogły mieć wpływ na niekompletność (albo brak) informacji podawanych przez wcześniejszych badaczy, zarówno historyków literatury, jak i bibliografów oraz historyków. Z tego powodu celowe wydaje się poprzedzenie ich omówienia zwięzłym zarysem stanu badań, uwzględniającym właśnie opracowania bibliograficzne, historyczne oraz literaturoznawcze.

Żaden z omawianych esejów nie doczekał się wzmianki w bibliografii przekładów literatury polskiej od XVI do początku XX wieku w opracowaniu Izaliny Kurant, zawierającej jednak notkę o tłumaczeniu *Krytyki*, opatrzoną dodatkowo informacją, że utwór ten Krasicki włączył do cyklu *Uwagi*⁹. Ani o *Krytyce*, ani o *Listach* oraz *O piśmie* nie było mowy w *Bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut”*¹⁰.

W badaniach historycznych przekłady esejów *O piśmie* i *Listy* zaistniały po raz pierwszy za sprawą Dmitrija Bagaleja, który nie wskazywał jednak na Krasickiego jako ich autora¹¹. Jedynie o *Krytyce* pisał Artur Kijas w książce o Polakach na Uniwersytecie Charkowskim, błędnie określając ją jako wiersz, ale poprawnie zaliczając do *Uwag*¹².

W jednym z pierwszych zarysów dziejów recepcji dorobku Krasickiego w Rosji – artykule Wiktora Czernobajewa – przekłady esejów *O piśmie* i *Listy* nie zostały odnotowane¹³. O przekładach esejów polskiego pisarza w charkowskim czasopiśmie wspomniał dopiero Ryszard Łużny, który pominął jednak ich przynależność do *Uwag* i nazwał ogólnie „artykułami”¹⁴.

Nie wymaga specjalnego podkreślenia, że nawet w tych nielicznych opracowaniach, które przekazywały informację o opublikowanych w Charkowie przekładach esejów Krasickiego, nie znalazło się miejsce na ich omówienie z perspektywy prashistorycznej i historycznoliterackiej. Uzupełnienie luki badawczej w tych dwóch zakresach stanowi cel niniejszego artykułu.

Jej założenie obwieściły w 1821 roku gazety „Dziennik Wileński” i „Kurier Warszawski”. Zob.: [B.a.], *Ustanowienie lekcji literatury polskiej w uniwersytecie charkowskim*, „Dziennik Wileński” 1821, t. II, nr 4, sierpień, s. 471–472; [B.a.], [b.t.], „Kurier Warszawski” 1821, nr 244, 13 października, s. [2].

⁸ „Украинский вестник” był rosyjskojęzycznym czasopismem społeczno-literackim (z pojedynczymi tekstami po ukraińsku), wychodzącym w latach 1816–1819. Pomysł jego założenia wyszedł od Iwana Sriezniewskiego. O czasopiśmie i jego powiązaniach z Uniwersytetem Charkowskim zob. wcześniejsze publikacje tejże autorki, m.in.: M. Dąbrowska, *Polonica w czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik” (1816–1819) – próba systematyzacji*, „Studia Slavica” 2024, nr 1, s. 27–38.

⁹ *Polska literatura piękna od XVI do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich. Bibliografia przekładów oraz literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1711–1975*, t. II, red. I.L. Kurant, Wrocław 1986, s. 155.

¹⁰ Por.: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. V (Oświecenie. Hasła osobowe I–O), oprac. E. Aleksandrowska z zespołem, Warszawa 1967, s. 185–216.

¹¹ Д. Багаляй, *Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)*, т. II (С 1815 по 1835 год), Харьков 1904, с. 757, 759.

¹² A. Kijas, *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805–1917*, Poznań 2005, s. 35.

¹³ W. Czernobajew, *Ignacy Krasicki w literaturze rosyjskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1936, z. 1/4, s. 41–62.

¹⁴ R. Łużny, *Księcia Biskupa Warmińskiego sława literacka wśród Słowian Wschodnich*, „Slavia Orientalis” 1980, nr 3, s. 325.

Cykl *Uwagi*, do którego należą wszystkie wymienione wyżej eseje, po raz pierwszy został wydany w całości w 1803 roku w szóstym tomie przygotowanego przez Franciszka Ksawerego Dmochowskiego zbioru dzieł biskupa warmińskiego¹⁵. *Uwagi* obejmują łącznie czterdzieści osiem pozycji: czterdzieści trzy eseje i pięć utworów o innej przynależności genologicznej, przez Klarę Leszczyńską-Skowron określonych jako „zbiory maksym i sentencji pochodzących z różnych źródeł”¹⁶. Jedenaście pozycji z cyklu (wśród których nie było jednak dwóch esejów omawianych w tym artykule, co jest istotną informacją przy ustalaniu źródła, którym posłużył się rosyjski tłumacz) ujrzało światło dzienne w 1798 i 1799 roku w czasopiśmie „Co Tydzień”¹⁷. Wraz z kazaniami i zawartością „Monitora” *Uwagi* tworzą niefabularną prozę Krasickiego¹⁸.

W czasopiśmie „Украинский вестник” nie znajdujemy informacji o źródle, z którego Hułak-Artemowski zaczerpnął eseje Krasickiego. Dbłość o to nie mieściła się w praktyce edytorskiej tamtych czasów. Niemniej można przyjąć, że charkowski lektor języka polskiego dysponował wspomnianym wielotomowym wydaniem dzieł pisarza z pierwszych lat XIX wieku, w którym znalazły się nie tylko *Uwagi*¹⁹, a także – w tomie pierwszym z 1802 roku – *Mowa na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego...* Dmochowskiego²⁰. Tłumaczenie tej okolicznościowej mowy, stanowiącej próbę podsumowania twórczości zmarłego w 1801 roku w Berlinie Krasickiego, również zostało zamieszczone w czasopiśmie „Украинский вестник”²¹.

W odpowiedzi na pytanie, co wyróżnia dwa omawiane eseje wśród innych pozycji z cyklu *Uwagi*, przydatne wydaje się określenie ich tematyki. W klasyfikacji Leszczyńskiej-Skowron *O piśmie* oraz *Listy* są esejami o tematyce literackiej²². Wraz z *Krytyką*, *O tłumaczeniu* oraz *Romansami* rzucają światło na różne etapy pracy pisarskiej, od powstania pomysłu i określenia celów, przez wybór odpowiedniej formy wypowiedzi i wzorów do naśladowania (albo wyeliminowanie tych, których śladami nie należy podążać) oraz wyszczególnienie zasad tworzenia, aż do odbioru ze strony

¹⁵ I. Krasicki, *Dzieła Ignacego Krasickiego. Edycja nowa i zupełna przez Franciszka Dmochowskiego*, t. VI (*Dzieła prozą Ignacego Krasickiego*), Warszawa 1803, s. 169–174 (*O piśmie*) i 184–189 (*Listy*). Na tej edycji zostało oparte współczesne – uwzględniające zmodernizowaną pisownię i interpunkcję – wydanie *Uwag*, które posłuży za podstawę w niniejszym artykule: I. Krasicki, *Uwagi*, oprac. Z. Libera, Warszawa 1997, s. 50–55 (*O piśmie*) i 70–75 (*Listy*).

¹⁶ K. Leszczyńska-Skowron, *Niefabularna proza Krasickiego: „kazania”, „Monitor”, „Uwagi”*. Warszawa 2020, s. 289.

¹⁷ Zob.: J. Gawalkiewicz, *Krasicki w czasopiśmie „Co tydzień”, „Pamiętnik Literacki” 1952, z. 3/4, s. 867–893.*

¹⁸ Zob.: K. Leszczyńska-Skowron, op. cit., passim.

¹⁹ W kontekście „złania się” omawianych esejów w jedną całość w spisie treści czasopisma „Украинский вестник”, można dodać, że nie mógł leżeć u jego genezy porządek zamieszczenia w polskim wydaniu, niepozostawiający wątpliwości co do tego, że są one osobnymi utworami chociażby ze względu na zamieszczenie między nimi innego esaju, *Drogi publiczne*.

²⁰ F.K. Dmochowski, *Mowa na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego Arcybiskupa Gnieźnieńskiego, miana na posiedzeniu publicznym Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk dnia 12 Grudnia 1801 roku*, przez Franciszka Dmochowskiego, członka tegoż towarzystwa, w: I. Krasicki, *Dzieła poetyckie*, t. 11, Warszawa 1802, s. V–XLIII.

²¹ [Ф. Дмоховский], *Речь, на случай совершения памяти об Игнатии Красицком – Архиепископе Гнезненском – произнесенная при торжественном Заседании в Варшавском Обществе Друзей Наук 12го Декабря 1801 года Франциском Дмоховским*, „Украинский вестник” 1818, ч. 11, июль, с. 48–72, ч. 12, октябрь, с. 283–327.

²² K. Leszczyńska-Skowron, op. cit., s. 368.

krytyków literackich i czytelników. O ile badaczka ta zaliczyła oba eseje do tej samej grupy, o tyle Zdzisław Libera zakwalifikował je, również w oparciu o kryterium tematyczne, do dwóch odrębnych grup. O *piśmie* Libera umieścił, jak później uczyniła to Leszczyńska-Skowron, wśród esejów o problematyce literackiej (razem z *Krytyką*, *O tłumaczeniu ksiąg* oraz *O naśladowaniu*), natomiast *Listy* (podobnie jak *Nadgrobbki*, *Drogi publiczne*, *O dobrym mieszkaniu*, *Wychowanie panien*, *Biblioteki*, *O gmachach starożytnych*, *Uczta* i in.) zaliczył do esejów poruszających problemy kultury oraz cywilizacji i przybierających postać rozważań historycznych²³.

W obu omawianych esejach wyraźnie dało o sobie znać dążenie pisarza do porządkowania opisywanego wycinka ludzkiej aktywności. W tendencji tej – w „takim właśnie modusie ujmowania rzeczywistości, dążącym do precyzyjnego, ale i całościowego uchwycenie spraw i faktów” – Daniel Kalinowski dopatrywał się wpływu Kartezjusza i jego *Rozprawy o metodzie*²⁴.

Bez względu na to jednak, czy oba eseje zaliczymy do tej samej grupy, czy umieścimy je w dwóch różnych, musimy wskazać w nich jeszcze jedną cechę wspólną: obydwa wyszły spod pióra erudyty, z wielką swobodą rozpisującego się o wybitnych pisarzach i epistolografach (od antycznych do osiemnastowiecznych) i z lubością odwołującego się do ich dorobku. Co prawda „współlistnienie słów swoich i cudzych”, mające początki w *Próbach* Michela de Montaigne’a, gdzie „autorskie słowo stale korespondowało z cytowanymi lub przywoływanymi fragmentami z literatury, filozofii, dziejopisarstwa”, stanowiło wyznacznik esejowości²⁵ (a sam Montaigne za „ojca” tej odmiany pisarstwa), to w *Listach* i *O piśmie* dało o sobie znać ze szczególną siłą.

Pierwsze różnice między oryginałem a przekładem są widoczne już w tytułach. Utworowi nazwanemu przez Krasickiego *O piśmie* tłumacz nadał tytuł *Нечто для сочинителей* (*Coś niecoś dla pisarzy* albo *Kilka słów dla pisarzy*), zamierzając uwydatnić kształceniowy wymiar eseju, mającego stać się zbiorem wskazówek i porad dla ludzi pióra. Krasicki pisze w nim, na czym polega rola pisarza i kim jest on dla czytelników, jak zdobyć dobre imię za życia i sławę po śmierci. Zmiana tytułu z *Listy* na *O письмах* (*O listach*)²⁶ mogła być podyktowana natomiast zamiarem zakomunikowania czytelnikom, że w utworze tym będą mieli do czynienia z próbą historycznego i teoretycznego ujęcia listu. Albo inaczej: z tytułu miało wyraźnie wynikać, że chodzi nie tyle o same listy, ile o to, jak ich dzieje na przestrzeni wieków, motywację pisania i kształt stylistyczny postrzega autor²⁷. Polski pisarz traktuje list jako rozmowę ludzi

²³ Z. Libera, *Ignacy Krasicki – myśliciel. Refleksje nad „Uwagami”*, w: I. Krasicki, *Uwagi...*, s. 10.

²⁴ D. Kalinowski, „Uwagi” Ignacego Krasickiego na tle europejskiej tradycji pism moralistycznych, „Ślupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska” 2002, nr 1, s. 33.

²⁵ K. Leszczyńska-Skowron, op. cit., s. 317. Por. słowa Michała Pawła Markowskiego: „Esej na poziomie tekstowym wyłania się z ciągłej praktyki cytowania”, zob. – P. Markowski, *Cztery uwagi o eseju*, w: *Polski esej. Studia*, red. M. Wyka, Kraków 1991, s. 176.

²⁶ To samo rozwiązanie – dodanie w tytule przyimka „o” – zastosował Kaczenowski w przekładzie eseju *Romanse*.

²⁷ W dalszej części artykułu będą używane tytuły wprowadzone przez Krasickiego.

oddalonych od siebie w przestrzeni, wyodrębnia rozmaite – zależne od przyświecającego celu – odmiany listu, wskazuje na potrzebę odpowiedniego – podyktowanego kontekstem – doboru słów.

W eseju *O piśmie* Krasicki wspomniał o Horacym i jego *Liście do Pizonów*, Wergiliuszu i *Eneidzie*, Makrobiuszu, Molierze, a w kontekście Wergiliusza – o cesarzu Auguście. W *Listach* zostali wymienieni Cyceon, Horacy, Katullus, Pliniusz, Kasjodor, Erazm z Rotterdamu, kardynałowie Pietro Bembo, Guido Bentivoglio i Arnauld d'Ossat, Guez de Balzac, Vincent Voiture, Maria de Rabutin-Chantal, zwana markizą de Sévigné, oraz jej kuzyn Roger de Bussy-Rabutin, a także Piotr Tomicki i Stanisław Karnkowski. W tle interpretacyjnym znaleźli się papież Leon X i Jan Kochanowski. Długi spis ludzi pióra zamknął w *Listach* Wojciech Bystrzonowski, którego nazwisko co prawda nie padło, ale pojawił się tytuł jego popularnego zbioru ćwiczeń *Polak sensat w liście, w komplementach polityk, humanista w dyskursie, w mowach statysta na przykład dany szkolnej młodzieży*²⁸. Jak widać, najliczniej reprezentowali się w obu esejach twórcy antyczni, co wynika z programowego zorientowania pisarzy oświeceniowych na wzorce tamtej epoki. Poszczególnych autorów Krasicki wymieniał w *Listach* w porządku chronologicznym.

W eseju *O piśmie* autor nie ograniczył się do wzmianek o pisarzach. Dzieła dwóch z nich – *List do Pizonów* Horacego oraz *Saturnalia* Makrobiusza – zacytował (bez podania tytułu drugiego z nich). Najobszerniejszy cytat pochodzi z pierwszego tomu *Saturnaliów*: chodzi o ustęp z listu Wergiliusza do Augusta w sprawie *Eneidy*²⁹, który Krasicki najpierw przytoczył po łacinie, po czym przetłumaczył go na język polski. Mamy do czynienia więc tutaj z równoległym cytowaniem w dwóch językach, oryginalnym i ojczystym autora eseju. Inne rozwiązanie polski pisarz zastosował przy cytowaniu słów Horacego z *Listu do Pizonów* o rozsądnym krytyku literackim, za którego wzór uchodził Arystarch z Samotraki³⁰: sześciowersowy fragment umieścił po sparafrazowaniu go przez siebie. Ponadto aż dwukrotnie – za każdym razem w odmienny sposób – wybrzmiała sugestia Horacego, aby oddawać dzieło do rąk czytelników dopiero po upływie dziewięciu lat³¹: w pierwszym zdaniu utworu Krasicki przekazał ją własnymi słowami, po czym w siódmym akapicie zacytował po

²⁸ U Krasickiego i następnie w przekładzie Hułaka-Artemowskiego: *Polak sensat, w liście humanista, a w dyskursie statysta*; I. Krasicki, *Uwagi...*, s. 75, Б.п. [И. Красицкий], *О писмах...*, с. 281.

²⁹ Por. współczesne tłumaczenie: „Sam chętnie posłałbym ci coś o moim Eneasz, jeślibym – na Herkulesa – uznał to już za godne twych uszu, ale rozpoczęte dzieło jest tak ogromne, że chyba nie byłem w pełni władz umysłowych, kiedy się za nie zabierałem, zwłaszcza, że, jak wiesz, na potrzeby tego dzieła oddałem się też innym, o wiele poważniejszym badaniom”; Makrobiusz, *Saturnalia. Uczty i rozmowy*, t. I, przekł. T. Sapota, Wrocław 2019, s. 340.

³⁰ Por. współczesne tłumaczenie: „Mąż prawy i roztropny będzie ganił nieartystyczne wiersze, wytykał twarde, przy zbyt nieoładnych dopisie odwróconą trzciną czarny znak potępienia, obetnie pretensjonalne ozdoby, zmusi do rozjaśnienia ciemnych miejsc, słowem: dwuznaczności, zaznaczy, co trzeba zmienić, słowem: stanie się Arystarchem”, zob. – Horacy, *List do Pizonów*, w: *Trzy poetyki klasyczne. Arystoteles. Horacy. Pseudo-Longinos*, przekł. T. Sinko, Wrocław 2006, s. 108.

³¹ Por. współczesne tłumaczenie: „Jeżeli jednak kiedyś coś napiszesz, niech to zstąpi do uszu krytyka Mecjusza, twego ojca i moich, a potem niech rękopis będzie schowany w głębi skrzyni i tam pilnowany do dziewiątego roku”, zob. – ibidem, s. 104.

łacinie i opatrzył własnym komentarzem. Można mówić więc o cytowaniu wspartym parafrazą i streszczeniem. Ostatni ślad spuścizny rzymskiego poety to w eseju *O piśmie* słowa o „pamięci trwalszej nad kruszcowe posągi”³², którą po śmierci autora ma zapewnić twórczość literacka. Przywodzą one na myśl słynną pieśń *Do Melpomeny* (Carm. III.30 – *Exegi monumentum aere perennius...*).

Wymienione wyżej passusy obu esejów stanowiły dla Hułaka-Artemowskiego największe wyzwanie. Nie dość, że musiał wykazać się orientacją w literaturze różnych epok i znajomością nie tylko języka polskiego, ale także łaciny, to jeszcze zadecydować, czy zasadne jest oddanie do rąk rosyjskojęzycznych odbiorców utworu z tak licznymi i obszernymi cytatami łacińskimi.

Charkowski tłumacz wymienił wszystkich twórców i ich dzieła przywołane przez pisarza polskiego. W eseju *O piśmie* zachował wszystkie cytaty w języku łacińskim, ale w odniesieniu do jednego z nich – z *Saturnaliów* Makrobiusza – dokonał zmiany w umiejscowieniu go w strukturze całości. Jeśli więc Krasicki najpierw zamieścił cytat z *Saturnaliów*, a dopiero potem jego przekład, to Hułak-Artemowski postąpił odwrotnie: przekład na język rosyjski poprzedzał u niego łaciński cytat, a, co więcej, cytat ten został przeniesiony z tekstu głównego do przypisu. Słowa o dziewięcioletnim odstępie między napisaniem dzieła a przekazaniem go czytelnikom, włączone przez Krasickiego do własnego zdania w akapicie szóstym eseju, Hułak-Artemowski pozostawił w tym samym miejscu. Nie zmienił też rozwiązania zastosowanego przez polskiego pisarza w pierwszym zdaniu. Modyfikacjom nie podlegało ponadto rozmieszczenie drugiego cytatu z *Listu do Pizonów* (w odróżnieniu od cytatu z *Saturnaliów* nie został on przeniesiony do przypisu, zapewne ze względu na wierszowaną formę) oraz parafraza i streszczenie zawartej w nim myśli Horacego w pierwszym i siódmym akapicie. Cytaty łacińskie w eseju Krasickiego i w przekładzie Hułaka-Artemowskiego mają jednakowe brzmienie. Innego rodzaju komentarza – odnoszącego się już nie do umiejscowienia cytatu lub parafrazy czy streszczenia w strukturze eseju, ale do rosyjskiej recepcji poezji Horacego – wymaga pierwszy wers ody *Do Melpomeny*, obecny w drugim akapicie utworu Krasickiego. Z inspiracji ody Horacego zdążyło już powstać w Rosji kilka wierszy poetów rosyjskich (określanych jako przekłady, ale częściej – parafrazy): oprócz Michaiła Łomonosowa, Gawriiły Dierżawina, Wasilija Kapnista, taki wiersz napisał Aleksander Wostokow i właśnie jego pierwszy wers wykazuje pewne podobieństwo do wersu z przekładu Hułaka-Artemowskiego³³. Imiona twórcy *Listu do Pizonów*

³² I. Krasicki, *Uwagi...*, s. 50.

³³ Pod piórem Hułaka-Artemowskiego brzmi on: „я памятник себе воздвиг тверже меди” (Krasickij 1819: 262). W przypadku Wostokowa chodzi o wiersz *Do Melpomeny* (К Мельпомене), w którym czytamy: „Крепче меди себе создал памятник” (cyt. za: М.П. Алексеев, *Стихотворение Пушкина „Я памятник себе воздвиг...” Проблемы его изучения*. Ленинград 1967, s. 257). Wiersz ten powstał w 1802 roku i został opublikowany w drugim tomie zbioru Wostokowa *Пробы лирические и inne drobne utwory wierszem* (Опыты лирические и другие мелкие сочинения в стихах), wydanym w latach 1805–1806.

i większości pisarzy starożytnych były podawane zgodnie z rosyjską tradycją edytorską tamtych czasów³⁴.

Przypis, którego nie było w oryginale, pojawił się również w przekładzie eseju *Listy*. Jego zawartości nie tworzył już jednak fragment przeniesiony z tekstu głównego, jak w poprzednim utworze, ale komentarz redakcyjny o charakterze polemicznym. Przypis wyszedł spod pióra Eugrafija Fiłomafitskiego (podpisanego tu „F-ij”), jednego z trzech – obok Grigorija (Hrihorijsa) Kwitki oraz Razumnika Gonorskiego – wydawców i redaktorów charkowskiego czasopisma. Autor postulował uzupełnienie spisu znanych epistolografów o Paulusa Manutiusa³⁵. W *Listach* w istocie nie ma wzmianki o tym piszącym po łacinie szesnastowiecznym humaniście z Wenecji (warto pamiętać jednak, że przedstawiciele renesansu tworzyli drugą pod względem liczebności grupę twórców przypomnianych przez Krasickiego), ale, jak wiemy, do czekał się jej Pliniusz Młodszy. Do tego rzymskiego polityka i pisarza Fiłomafitski odniósł się w końcowych partiach przypisu, odsyłając odbiorców do swojego szkicu o sztuce epistolograficznej, opublikowanego – wraz z załącznikiem, na który złożyły się przekłady czterech listów Pliniusza Młodszego – w lipcowym numerze księgi jedenastej czasopisma „Украинский вестник” z poprzedniego roku³⁶.

Porównanie listów powstałych w odległych i współczesnych czasach Fiłomafitski włączył w artykule z 1818 roku w kontekst dyskusji na temat nauki i sztuki na przestrzeni wieków (albo: sporu między starożytnikami i nowożytnikami). O ile w naukach ścisłych wyżej ceni się najnowsze osiągnięcia, o tyle w sztuce nie jest to już, jak pisał, takie oczywiste. Wskazując na wyższość dawnej epistolografii, za której mistrza uważał Pliniusza, redaktor pisma „Украинский вестник” podawał trzy argumenty: dopracowany styl, wydźwięk moralizatorski i zwięzłość.

Jak widać, przekład eseju Krasickiego nie jest jedyną na łamach charkowskiego periodyku wypowiedzią o listach³⁷. Wraz z opublikowanym rok wcześniej artykułem

³⁴ Por.: Н.Н. Казанский, А.И. Любжин, *Античная литература в культуре XVIII века*, в: *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь*, ред. П.Е. Бухаркин, Санкт-Петербург 2008, s. 274–293; *Schöne Literatur in russischer Übersetzung. Von den Anfängen bis zum 18. Jahrhundert*, Teil 1 (Prosa), Hrsg. von J.D. Levin. Köln – Weimar – Wien 1995; *Schöne Literatur in russischer Übersetzung. Von den Anfängen bis zum 18. Jahrhundert*, Teil 2 (Drama und Lyrik), Hrsg. von J.D. Levin. Köln 1996.

³⁵ Stawiając tego epistolografa na równi z Cyncerem i Pliniuszem Młodszym, Fiłomafitski powołał się na opinię profesora Johanna B. Schada, przybyłego na Uniwersytet Charkowski z Jeny. Według ustaleń Bagaleja (omyłkowo umieszczającego przypis w eseju *O piśmie*, zapewne pod wpływem spisu treści tej księgi czasopisma, w której, jak wiemy, oba utwory zostały potraktowane jako jeden, zatytułowany właśnie *O piśmie*), odwołanie się do Schada oburzyło ministra oświaty Aleksandra Golicina, który już wcześniej uznał poglądy niemieckiego naukowca za szkodliwe i podjął decyzję o jego usunięciu z charkowskiej uczelni, zob. Д. Багалей, *op. cit.*, s. 757, 759.

³⁶ [Е. Филомафитский], *[Несколько примеров писем древних]*, „Украинский вестник” 1818, ч. 11, июль, с. 73–86. Artykuł został zamieszczony w pierwszej rubryce działu „Literatura piękna”, noszącej nazwę „Proza”. Tekst główny nie został opatrzony tytułem, który pojawił się tylko w spisie treści.

³⁷ Można dodać, że sam Krasicki podjął ten temat także na łamach „Monitora”. W numerze z 23 listopada 1768 roku list został określony jako „mowa do nieprzytomnego”, podobnie jak w eseju *Listy*; zob.: [I Krasicki], [b.t.], „Monitor” 1768, nr 94, s. 943.

Fiłomafitskiego tworzy dwugłos w tej sprawie, a właściwie – ponieważ opinie obu autorów o epistolografii nie wykazywały większych różnic, choć każdy z nich inaczej dobierał materiał egzemplifikacyjny – szkic Krasickiego wzmacniał wymowę wcześniejszego artykułu charkowskiego publicysty.

Zmiana tytułów obu esejów oraz przeniesienie w pierwszym z nich łacińskiego cytatu z tekstu głównego do przypisu i opatrzenie drugiego przypisem redaktora były co prawda najbardziej rzucającymi się w oczy różnicami między oryginałami a przekładami, ale nie naruszyły one wymowy żadnego utworu. Co więcej, modyfikacja tytułów, większa w eseu *O piśmie* i mniejsza w *Listach*, spowodowały nawet doprecyzowanie i wzmocnienie zamysłu autorskiego. Jak wykazała bowiem Leszczyńska-Skowron, wielką troską polskiego pisarza było precyzyjne określanie tematu oraz klarowność przekazu³⁸. Jasności przekazu miało służyć również wspomniane wprowadzenie porządku chronologicznego przy wymienianiu w obu utworach znanych ludzi pióra. Tłumacz kolejność tę zachował, podobnie jak inne rozwiązania zastosowane przez autora w tym samym celu³⁹. Nie zmieniło autorskiego zamysłu nawet wprowadzanie przez Hułaka-Artemowskiego słów i wyrażen o innej – najczęściej słabszej – niż u Krasickiego sile przekazu treści⁴⁰ albo frazeologizmów lub metafor tam, gdzie w oryginale ich nie było⁴¹, uściślenie informacji⁴² lub ich rozszerzenie o nowy składnik treściowy⁴³. Jeżeli więc w odniesieniu do innych utworów polskich pisarzy opublikowanych na łamach pisma „Украинский вестник”, przede wszystkim wierszy Franciszka Karpińskiego i Adama Naruszewicza, badacze mogą

³⁸ Zob.: K. Leszczyńska-Skowron, op. cit., s. 343 i in. Oto dwa przykłady: w eseu *O piśmie* Krasicki doprecyzowuje, jacy pisarze zasługują na pośmiertną sławę („gdy się tu mówi o pisarzach, tacy się rozumieją, którzy [...] czynią, albo przynajmniej uczynić pragną powszechności, dla której piszą, przysługę”), w *Listach* – przez użycie zwrotu „jak to mówią” – zaznacza dystans do przedstawianej opinii i skłania czytelników do głębszej refleksji nad nią; zob.: I. Krasicki, *Uwagi...*, s. 54, 71.

³⁹ Pod piórem Hułaka-Artemowskiego pierwszy zacytowany wyżej passus miał takie brzmienie: „Когда я говорю здесь о писателях, то разумею таких, которые [...] оказывают или по крайней мере оказать желают услуги свои обществу, для которого пишут”; Б.п. [И. Красицкий], *Нечто для сочинителей...*, с. 271. W drugim tłumacz, tak samo jak Krasicki, użył wtrącenia „как говорят”; Б.п. [И. Красицкий], *О письмах...*, с. 274.

⁴⁰ Np. w eseu *O piśmie*: „Таким был Virgiliusz, gdy *Eneidę* spalić rozkazał” – „Таков был Virгилий, когда хотел сжечь свою *Энеиду*”; I. Krasicki, *Uwagi*, s. 52, Б.п. [И. Красицкий], *О письмах*, с. 267. Czasownik „rozkazać” wskazuje na sprawczość działania, wprowadzony przez tłumacza czasownik „chcieć” oznacza jedynie zamiar.

⁴¹ Np. w eseu *O piśmie*: „I w tym tylko naganny, jeżeli przestraszony trudnością podda się rozpacz i dzieła zaniecha” – „Так это робость – устрасшь препятствиями предаться отчаянию и возвратиться назад с половины дороги”; I. Krasicki, *Uwagi*, s. 52, Б.п. [И. Красицкий], *О письмах*, с. 266. Czasownik „zaniechać” zostaje zastąpiony sformułowaniem „zawrócić w połowie drogi”.

⁴² Np. w *Listach*: „Po dwóch namienionych przykładach starożytności, w późniejszych wiekach znajdujemy listy Kasjodora, ministra Teodoryka króla Gotów...” – „Кроме двух приведенных мною образцов древности, в средних веках находим еще письма Кассиодора Министра Феодорика Царя Готского...”; I. Krasicki, *Uwagi*, s. 72, Б.п. [И. Красицкий], *О письмах*, с. 277–278. Tłumacz rozgranicza tu czasy najstarsze od późniejszych.

⁴³ Np. w *Listach*: „Wychodzi to właśnie na owe miłosne wiersze, które dla drukarzy głodne poety piszą...” – „И такой способ писать письма очень сходен будет с теми странными стихами, которые для книгопродавцев и типографщиков сплетают голодные и холодные поэты...”; I. Krasicki, *Uwagi*, s. 71, Б.п. [И. Красицкий], *О письмах*, с. 276. Krasicki nie wspominał ani o księgarzach, którzy – obok drukarzy – mieli otrzymywać wiersze, ani o chłodzie, który doskwiera poetom (tłumacz użył związku wyrazowego „o chłodzie i głodzie”, oznaczającego niedostatek).

zastanawiać się, czy dają się one zakwalifikować jako przekłady czy też stanowią naśladownictwa⁴⁴, to w przypadku obu esejów dylemat ten nie istnieje: nie ma bowiem wątpliwości, że Hułak-Artemowski stworzył przekłady, a nie naśladownictwa.

Przekłady esejów *O piśmie* i *Listy* były owocem polonoznawczych zainteresowań Hułaka-Artemowskiego. Żaden z nich nie trafił już potem na warsztat tłumacza z języka polskiego na rosyjski. W czasopiśmie „Украинский вестник” znalazły się w obszernym korpusie poloników, a w jego ramach – pośród tekstów w sposób bezpośredni (*Romanse*) bądź pośredni (*Mowa na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego... Dmochowskiego*, wiersz Stanisława Trembeckiego *Gość w Heilsbergu*⁴⁵) związanych z biskupem warmińskim. Nie należały one jednak ani do materiałów dydaktycznych o kulturze i literaturze polskiej, opracowywanych przez Hułaka-Artemowskiego z myślą o miejscowych studentach⁴⁶, ani tym bardziej do studenckich prac zaliczeniowych, przygotowywanych na zakończenie roku⁴⁷.

Znalezienie się esejów *O piśmie* oraz *Listy* w kręgu zainteresowań Hułaka-Artemowskiego oraz opublikowanie ich w czasopiśmie „Украинский вестник” należy tłumaczyć poruszonymi w nich problemami. Oświetlone przez Krasickiego w sposób erudycyjny zagadnienia trafiły w charkowskim środowisku intelektualnym na podatny grunt, jego przedstawicielom chodziło bowiem o ożywienie kulturalne regionu i podniesienie miejscowej literatury na wyższy poziom.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane (w języku polskim)

- Dmochowski F.K., *Mowa na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego Arcybiskupa Gnieźnieńskiego, miana na posiedzeniu publicznym Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk dnia 12 Grudnia 1801 roku, przez Franciszka Dmochowskiego, członka tegoż towarzystwa*, w: I. Krasicki, *Dzieła poetyckie*, t. I, Warszawa 1802.
- Horacy, *List do Pizonów*, w: *Trzy poetyki klasyczne. Arystoteles. Horacy. Pseudo-Longinos*, przekł. T. Sinko, Wrocław 2006. [Krasicki I.], [b.t.], „Monitor” 1768, nr 94.
- Krasicki I., *Dzieła Ignacego Krasickiego. Edycja nowa i zupełna przez Franciszka Dmochowskiego*, t. IV (*Dzieła proza Ignacego Krasickiego*), Warszawa 1803.
- Krasicki I., *Uwagi*, Warszawa 1997.
- Makrobiusz, *Saturnalia. Uczty i rozmowy*, t. I, przekł. T. Sapota, Wrocław 2019.

⁴⁴ Granica między przekładami a naśladownictwami była w tamtych czasach płynna, ich rozgraniczenie nie było też przedmiotem refleksji teoretycznej.

⁴⁵ Słowa z tego wiersza o pokrewieństwie językowym i charakterologicznym Polaków i Rusinów zawierał list do redakcji napisany przez Wasilija Anastasiewicza. Zob.: B.A. [В. Анастасевич], *Письмо к издателям*, „Украинский вестник” 1818, кн. 12 (1818), октябрь, с. 119.

⁴⁶ Takim materiałem miała stać się jego mowa wygłoszona na uroczystości otwarcia Katedry Języka Polskiego. Zob.: П. Гулак-Артемовский, *Речь, в день открытия Кафедры Польского языка при Императорском Харьковском университете произнесенная Лектором оного...*, „Украинский вестник” 1819, февраль, с. 129–161.

⁴⁷ Niektóre z nich również zostały zamieszczone w czasopiśmie „Украинский вестник” oraz dodatkowo w osobnych zbiorach studentów charkowskiej uczelni. Zob.: *Сочинения и переводы студентов Императорского Харьковского Университета... 1819 года июня 30 числа...*, Харьков 1820.

Оpracowania (w języku polskim)

- [B.a.], *Dziela rosyjskie*, „Dziennik Wileński” 1818, t. I, nr 3, marzec.
- [B.a.], *Ustanowienie lekcji literatury polskiej w uniwersytecie charkowskim*, „Dziennik Wileński” 1821, t. II, nr 4, sierpień.
- [B.a.], [b.t.], „Kurier Warszawski” 1821, nr 244, 13 października.
- Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, t. V (Oświecenie. Hasła osobowe I–O)*, oprac. E. Aleksandrowska z zespołem, Warszawa 1967.
- Czernobajew W., *Ignacy Krasicki w literaturze rosyjskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1936, z. 1/4.
- Dąbrowska M., *Esej Ignacego Krasickiego „Romanse” w przekładzie rosyjskim (ze studiów nad polonicami w czasopiśmie „Więstnik Jewropy”)*, w: *Polska z daleka i bliska. Kulturowe konteksty badań nad językiem i literaturą*, red. A. Seniów i A. Szlachta, Szczecin 2023.
- *O eseju Ignacego Krasickiego „Krytyka” i jego przekładzie w czasopiśmie „Ukrainskij Więstnik”, „Волинь філологічна: текст і контекст” 2023, nr 35.*
 - *Polonica w czasopiśmie „Ukrainskij Więstnik” (1816–1819) – próba systematyzacji*, „Studia Slavica” 2024, nr 1.
- Gawałkiewicz J., *Krasicki w czasopiśmie „Co tydzień”, „Pamiętnik Literacki” 1952, z. 3/4.*
- Kalinowski D., *„Uwagi” Ignacego Krasickiego na tle europejskiej tradycji pism moralistycznych*, „Ślupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska” 2002, nr 1.
- Kijas A., *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805–1917*, Poznań 2005.
- Leszczyńska-Skworon K., *Niefabularna proza Krasickiego: „kazania”, „Monitor”, „Uwagi”, Warszawa 2020.*
- Łużny R., *Księża Biskupa Warmińskiego słowa literacka wśród Słowian Wschodnich*, „Slavia Orientalis” 1980, nr 3.
- Markowski M.P., *Cztery uwagi o eseju*, w: *Polski esej. Studia*, red. M. Wyka, Kraków 1991.
- Polska literatura piękna od XVI do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich. Bibliografia przekładów oraz literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1711–1975*, t. II, red. I.L. Kurant, Wrocław 1986.
- Schöne Literatur in russischer Übersetzung. Von den Anfängen bis zum 18. Jahrhundert. Teil 1 (Prosa)*. Hrsg von J.D. Levin. Köln – Weimar – Wien 1995.
- Schöne Literatur in russischer Übersetzung. Von den Anfängen bis zum 18. Jahrhundert. Teil 2 (Drama und Lyrik)*. Hrsg von J.D. Levin. Köln 1996.

Źródła drukowane (w języku rosyjskim)

- [Б.п.], *О гieroглиях*, пер. с франц. Н. Левицкий, „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь.
- Анастасевич В. [B.A.], *Письмо к издателям*, „Украинский вестник” 1818, кн. 12, октябрь.
- Д. Ю., *Путешествие Мудрости. (Подражание Платону)*, „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь.
- [Дмоховский Ф.], *Речь, на случай совершения памяти об Игнатии Красицком – Архиепископе Гнезненском – произнесенная при торжественном Заседании в Варшавском Обществе Друзей Наук 12го Декабря 1801 года Франциском Дмоховским*, „Украинский вестник” 1818, ч. 11, июль; ч. 12, октябрь.
- Гулак-Артемовский П., *Речь, в день открытия Кафедры Польского языка при Императорском Харьковском университете произнесенная Лектором оногo...*, „Украинский вестник” 1819, февраль.
- Красицкий [И.], *Критика (из соч. Красицкого)*, пер. А. Артемовский-Г...к [Гулак], „Украинский вестник” 1819, ч. 15, кн. 7, июль.
- *Нечто для сочинителей*, пер. А. Ар-ский-Г. [Артемовский-Гулак], „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь.
 - *Нечто для военных. (Из соч. Красицкого)*, [пер. М. Каченовский], „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 15.
 - *О древних дорогах. (Из соч. Красицкого)*, „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 14.
 - *О хранении тайны. (Из соч. Красицкого)*, „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 14.
 - *О романах. (Из соч. Красицкого)*, [пер. М. Каченовский], „Вестник Европы” 1807, ч. 34, № 15.
 - *О письмах*, пер. А. Ар-ский-Г. [Артемовский-Гулак], „Украинский вестник” 1819, кн. 9, сентябрь.
- Сочинения и переводы студентов Императорского Харьковского Университета... 1819 года июня 30 числа...*, Харьков 1820.
- [Филомафитский Е.], *[Несколько примеров писем древних]*, „Украинский вестник” 1818, ч. 11, июль.

Оpracowania (w języku rosyjskim)

- Алексеев М.П., *Стихотворение Пушкина „Я памятник себе воздвиг...” Проблемы его изучения*, Ленинград 1967.
- Багалей Д., *Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)*, т. 2 (С 1815 по 1835 год), Харьков 1904.
- Казанский Н.Н., Любжин А.И., *Античная литература в культуре XVIII века*, в: *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь*, ред. П.Е. Бухаркин, Санкт-Петербург 2008.